

*Agnieszka Raszevska-Klimas**

NAZWISKA JAKO ŚWIADECTWO ZRÓŻNICOWANIA ETNICZNEGO MIESZKAŃCÓW PIOTRKOWA TRYBUNALSKIEGO

THE SURNAMES AS EVIDENCE FOR THE ETHNIC VARIETY OF PIOTRKOW TRYBUNALSKI'S RESIDENTS

Abstract

The surnames of Piotrkow's inhabitants from the 19th and the beginning of the 20th century are the subject of the analysis. The ethnic variety of the town inhabitants is shown through the prism of the surname. The variety of onymic structures coexisting in that particular period in Piotrkow's land and the way of their adaptation to the Polish language system has been discussed.

Keywords: onomastics, anthroponymy, ethnicity

Słowa kluczowe: onomastyka, antroponimia, etniczność

Nazwiska kształtowały się pod wpływem wielu czynników, np.: społecznych, religijnych, cywilizacyjnych, także politycznych lub innych. Nazwy własne są nośnikami wartości kulturowych, które zawarte są zarówno w strukturze, jak i w treściach semantycznych nazw. Ciekawym przykładem nazwisk, w których odzwierciedlona jest wielokulturowość, wynikająca z faktu zróżnicowania etnicznego, są dziewiętnastowieczne nazwiska mieszkańców dawnego Piotrkowa, dziś Piotrkowa Trybunalskiego¹. Różnorodność struktur onimicznych w tym mieście uwarunkowana jest podłożem historyczno-kulturowym. Miasto zamieszkiwała, oprócz Polaków, ludność obcego pochodzenia, tj. prawosławni Grecy, którzy przybyli w połowie XVIII wieku do Piotrkowa, mieszczanie niemieccy, także

* Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filia w Piotrkowie Trybunalskim, Wydział Filologiczno-Historyczny, Instytut Filologii Polskiej, ul. J. Słowackiego 114/118, 97-300 Piotrków Trybunalski; e-mail: a.klimas@unipt.pl

¹ Rozszerzenie nazwy Piotrków o człon Trybunalski (w celu upamiętnienia zapoczątkowania w tym mieście parlamentaryzmu polskiego) nastąpiło po II wojnie światowej.

Rosjanie, osiedlający się tu zwłaszcza po powstaniu listopadowym. Największą grupę ludności obcego pochodzenia stanowili jednak Żydzi, przybywający do Piotrkowa zarówno ze Wschodu, jak i Zachodu. Sprowadzili się do miasta także Szkoci oraz Ormianie i Węgrzy, ale tylko nieliczni osiedlili się na stałe².

Celem artykułu jest ukazanie – poprzez pryzmat nazwiska – zróżnicowania etnicznego mieszkańców dziewiętnastowiecznego Piotrkowa, pokazanie, w jaki sposób niepolskie pochodzenie osób osiadłych w Piotrkowie zostało odzwierciedlone w ich nazwach własnych. Warto także zwrócić uwagę na aspekt adaptacji obcojęzycznych nazwisk do polskiego systemu językowego.

Analizowany w niniejszym artykule materiał językowy pochodzi ze *Słownika nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX–XX wieku*, autorstwa Elżbiety Piotrowicz, Agnieszki Raszewskiej-Klimas i Lidii Pacan-Bonarek [w druku]. Jest to praca kontynuująca badania antropimiczne regionu piotrkowskiego, zapoczątkowane przez Sławomira Gałę, pozostająca w związku z publikacją S. Gali i E. Piotrowicz *Nazwiska historyczne piotrkowian* [2001], a także z publikacjami S. Gali: *Słowotwórstwo nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego* [1979] i *Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej* [1987].

W dwutomowym *Słowniku...*, liczącym około 15 tysięcy językowych jednostek onimicznych, duża część to antropimimy, których nosicielami była ludność obcego pochodzenia. O różnej narodowości nosicieli nazwisk świadczą podstawy derywacyjne onimów, którymi są nazwy etniczne oraz obce nazwy miejscowe, imiona i apelatywy, a także zróżnicowane typy strukturalne nazwisk, nienależące do polskiego systemu nazewniczego.

Zapisy źródłowe nazwisk pochodzą z lat 1808–1930. Sytuacja geograficzna w Europie w tym czasie zmieniała się. Tereny Polski były pod zaborami Prus, Austrii i Rosji. W 1807 roku utworzono Księstwo Warszawskie, które następnie przekształcono w Królestwo Polskie. Po 1918 roku na większości polskich terenów przedrozbiorowych powstały nowe państwa: odrodzona Rzeczpospolita Polska, Litwa oraz Wolne Miasto Gdańsk. Niewielkie części terytorium znalazły się w granicach Łotwy, Rumunii i Czechosłowacji, która była wcześniej częścią monarchii węgierskiej, a potem Austrii i Austro-Węgier. Część dawnych ziem Polski pozostała w granicach Niemiec oraz Rosji Radzieckiej. Zmienna sytuacja geograficzna sprawia, że określenie przynależności państwowej w czasie objętym

² Informacje na temat historii Piotrkowa i o mieszkańcach miasta zawierają m. in. publikacje: A. Warchulińska [2012], J. Ziętek [2011], P. Głowacki [2009], E. Przyłubska-Siatkowska [2008], J. Kisson-Jaszczyński [1993, 2008], A. Kempa [1997], M. Gąsior, J. Orzyński, M. Ratajski [1997], B. Baranowski, red. [1989].

badaniami jest skomplikowane i nie zawsze możliwe do ustalenia. Dlatego w pracy skupiono się na grupie etnicznej, rozumianej jako wspólnota ludzi mówiąca tym samym językiem, związana wspólną historią i kulturą.

W niektórych nazwiskach zawarta jest informacja wprost o przynależności nazywanego do danego narodu, poprzez przeniesienie nazwy etnicznej do kategorii nazw osobowych. Należy wziąć pod uwagę wielomotywyjność nazw osobowych i różne motywy nominacyjne, a także udział metafory w procesie nazwotwórczym. Dziś trudno jest jednoznacznie stwierdzić czy podstawy derywacyjne nazwisk zawartych w *Słowniku...* wskazywały na pochodzenie piotrkowian, czy o kreacji antroponomu zadecydowały inne czynniki pozajęzykowe. Biorąc pod uwagę udokumentowane historycznie zróżnicowanie etniczne mieszkańców dziewiętnastowiecznego Piotrkowa, wielce prawdopodobne jest, że podstawy derywacyjne rzeczywiście charakteryzują nosicieli ze względu na przynależność etniczną czy terytorialną. O wielonarodowości dawnego Piotrkowa świadczą chociażby liczne antroponimy równe nazwom etnicznym, np.: *Auras* (< n. etn. Awros oznaczającej Ormian < ap. łac. aurora, -ae 'Wschód; ludy Wschodu' SŁPP, NLat, 52); *Behm* (< n. etn. Bem < Bo(h)emus 'średniowieczna nazwa Słowian czeskich' NEtn), *Czech* (< n. etn. Czech NEtn), *Dajcz* (< wschśn. Daitsch 'Niemiec', por. Deutsch NG), *Dering* (< n. etn. Duryng, During 'nazwa etniczna plemienia Turyngów' NEtn), *Dunin* (< n. etn. gw. Dunin 'Duńczyk' NEtn), *Estrajcher* (< n. etn. Östreicher 'Austriak' PSNP), *Frank* (< n. etn. Franke 'Frankończyk, mieszkaniec Frankonii, dziś część Bawarii' SNP), *Friese* (< n. etn. Fris(e) 'Fryzyczyk', por. Fryzowie 'lud pochodzenia germańskiego zamieszkujący obszary dawnej Fryzji' NEtn), *Galla* (< n. etn. Galla 'mieszkanka Galli, łac. Gallia', Galla 'Galijka' Fros; por. Gallus 'Francuz', łacińska nazwa Celtów NEtn), *Horwat*, *Karwat* (< n. etn. Chorwat NEtn), *Kozak* (< n. etn. Kozak 'mieszkaniec dawnej Ukrainy', ap. kozak 'mieszkaniec Ukrainy służący w wojsku jako jeździec lekko uzbrojony' SW), *Litwiak* (< n. etn. Litwak, Litwiak 'określenie Żydów, przybywających do Królestwa Polskiego z zachodnich guberni Rosji' SJP), *Litwin* (< n. etn. Litwin 'mieszkaniec Litwy, pochodzący z Litwy' NEtn) lub od nich derywowane, np.: *Kazierowicz* (< n. etn. Kazar, Chazar 'członek grupy plemiennej w południowej Rosji' RymNP). Niektóre z tych antroponomów są do dziś obecne w Piotrkowie Trybunalskim, czego świadectwem jest nazwa restauracji na Rynku Trybunalskim *U Dunina i Ormianin*.

Wśród nazw odetnicznych zarejestrowane są antroponimy wskazujące na przynależność nosicieli do narodu polskiego. Jednym z nich jest nazwisko *Polak* (< n. etn. Polak NEtn). Na polskie pochodzenie właściciela nazwiska wskazuje ponadto antroponom *Lach*, motywowany nazwą etniczną *Lach*, którą wschodni

Słowianie nazywali Polaków ('Polak' N_{Etn}). Antroponim ten mógł być też motywowany apelatywem *lach* w znaczeniu 'katolik' SW i oznaczać członka katolickiej wspólnoty wyznaniowej. W Piotrkowie bowiem obok katolików, którzy stanowili najliczniejszą chrześcijańską grupę wyznaniową, mieszkali wyznawcy prawosławia i protestantyzmu, a także osiedliła się tu liczna diaspora żydowska, wyznająca judaizm. Wyznania te miały swoje domy modlitwy. Do dziś w Piotrkowie zachowały się prawosławna cerkiew i synagoga, znajdująca się w części miasta zwanej dawniej Wielką Wsią lub Żydowskim Miastem Piotrkowem.

Dowodem zróżnicowania etnicznego, mającego odzwierciedlenie w onimach piotrkowskich są nazwiska utworzone od nazw miejscowych. Utrwały one pochodzenie lub wcześniejsze miejsce zamieszkania przybyłych do Piotrkowa ludzi, są świadectwem ich wędrówki. Nazwiska powstałe od nazw miejscowych są częstym typem nazewniczym zarówno w antroponimii polskiej, jak i niemieckiej. Systemy nazewnicze polskie i niemieckie miały duży wpływ na rozwój nazwisk Żydów. Ponadto nazwisko odmiejscowe u Żydów „było ważnym czynnikiem identyfikacyjnym z powodu ich niezwyklej ruchliwości i ciągłego przemieszczania się z miejsca na miejsce. Informowało o miejscu urodzenia, pochodzenia rodziny lub poprzedniego pobytu” [Abramowicz, 2003, s. 10]. Na podstawie zapisów źródłowych, cytowanych w *Słowniku...*, nie zawsze można stwierdzić, jakiej narodowości była osoba nosząca dane nazwisko. Przypuszcza się, że większość antroponimów, powstałych od nazw miejscowych leżących dziś poza granicami Polski, należała do ludności pochodzenia żydowskiego, zważywszy na fakt, że w 1859 roku na 11159 mieszkańców Piotrkowa 4999 stanowili Żydzi [Gašior, Orzyński, Ratajski, 1997]. Kolejną grupę tworzą nazwiska Niemców mieszkających w Piotrkowie, potwierdzone w niemieckich antroponomastykach, pochodzące od niemieckich nazw miejscowych. Pozostałe, nieliczne należą do innych grup etnicznych.

Miejscowości, będące podstawą derywacyjną nazwisk, leżą dziś na terenie:

a) Niemiec, np.: *Badenburg* (< n. m. Badendurg – Hesja AtlŚw), *Bandau* (< n. m. Bandau – Saksonia AtlŚw), *Capel* (< n. m. Cappel – Wirtembergia AtlŚw), *Dessau* (< n. m. Dessau – Saksonia AtlŚw), *Erenberg* (< n. m. Ehrenberg – Hesja NG, SG), *Freyberger* (< n. m. Freiberg – Saksonia AtlŚw), *Freidenstad* (< n. m. Freudenstadt – Badenia-Wirtembergia AtlŚw), *Ginsburg* (< n. m. Günzburg – Bawaria AtlŚw), *Koblenc* (< n. m. Koblenz – Nadrenia-Palatynat AtlŚw), *Lichtenštejn* (< n. m. Lichtenstein – Badenia-Wirtembergia AtlŚw);

b) Rosji, np.: *Archangielski* (< n. m. Archangielsk SG), *Giter* (< n. m. Gita – okolice Archangielska RG), *Kazański* (< n. m. Kazań AtlŚw);

- c) Ukrainy, np.: *Hołubski* (< n. m. Hołuby SG), *Kożycycki* (< n. m. Kożyczi, dziś Kozice – okolice Lwowa SG);
- d) Litwy, np.: *Gozias* (< n. m. Goża – okolice Wilna SG);
- e) Łotwy, np.: *Kronenberg* (< n. m. Kronenberg, Kronsburg AtlŚw);
- f) Białorusi, np.: *Grawęcki* (< n. m. Grawa), *Grodziński* (< n. m. Grodno SG), *Kamincer* (< m.in. n. m. Kamino – okolice Witebska RG);
- g) Austrii, np.: *Karler* (< n. m. Karl AtlŚw), *Heydinger* (< n. m. Haiding AtlŚw);
- h) Czech, np. *Horowicz* (< n. m. Horovice AtlŚw);
- i) Zakaukazia, np. *Kudesz* (< n. m. Kuda SG).

Niektóre nazwiska, mogą być motywowane nazwami miejscowymi o zbliżonej budowie morfologicznej i fonetycznej, które oznaczają kilka miejscowości, leżących w różnych częściach geograficznych, np. antroponim *Kaminkowski* motywowany może być n. m. Kaminka lub Каменка, a miejscowości o tej nazwie leżą w okolicach Wilna, a także licznie występują na terenach dzisiejszej Białorusi, Ukrainy i Rosji SG, RG. Nie można też wykluczyć polskiego źródłosłowu.

O przybyciu do XIX-wiecznego Piotrkowa osób z ternu Prus Wschodnich czy Prus Zachodnich świadczą nazwiska pochodzące od niemieckich lub zniemczonych polskich nazw miejscowych, leżących na tych terenach, np.: *Bechaj* (< n. m. Bechau, zob. Biechów), *Hoffer* (< n. m. Hoff, zob. Trzęsach NmPol, SG), *Lana* (< niem. n. m. Lahna, Lana, zob. Łyna NmPol), *Landau* (< niem. n. m. Landau, zob. Łądek, Lędowo SG), *Lenc* (< niem. n. m. Lenck, zob. Łęck NmPol).

Wyodrębniają się dwa podstawowe typy strukturalne niepolskich nazwisk odmiejscowych. Pierwszy z nich stanowią antroponimy niederywowane, formalnie równe nazwom miejscowym, czasem dostosowane fonetycznie do polskiego systemu językowego, np.: *Bandau*, *Koblenc*. Drugą grupę tworzą antroponimy derywowane od nazw miejscowych za pomocą sufiksów różnego pochodzenia. Nazwiska odmiejscowe zawierają w swej strukturze głównie słowiański sufiks *-ski / -cki*, np.: *Archangielski*, *Hołubski* i niemiecki *-er*, np. *Berliner*, *Frayburger*, *Gammer*. Bywa, że sufiksy *-ski / -cki* i *-er* funkcjonują wymiennie, np. *Kaliski* i *Kaliszer*.

Ważną grupę nazwisk świadczących o zróżnicowaniu etnicznym piotrkowian stanowią formacje odimienne. Znaczna część z nich to antroponimy utworzone od imion potwierdzonych w rosyjskich antroponomastykonach, np.: *Aleksiejew* (< im. ros. Алексей Pet), *Amfilow* (< im. ros. Амфил, Амфилохий, Амфилох Pet), *Anton* (< im. ros. Антон używane na Rusi Czerwonej, starsze Антоний, z łac. Antonius, pol. Antoni Pet). *Artemiew* (< im. ros. Артем < Артемий Pet), *Boris*, *Borys* (< im. ros. Борис Pet), *Edyk* (< im. ros. Эднк < im. Эдуард Pet),

Ewdokimow (< im. ros. Евдоким Pet), *Iwanow* (< im. rus. Iwan SupS, pol. Jan NCh). Ponadto występuje grupa nazwisk motywowanych imionami używanymi na wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, głównie na Litwie, np.: *Jonaj-tys*, *Jonas* (< im. lit. Jonajtis, Jonas, pol. Jan LLKŻ), *Ilczuk* (< im. Eljasz NCh, na Kresach Wschodnich Iliasz, Iliia RymNP). Nazwiska *Indrasik*, *Indrejkiwicz* (< im. Jędrzej, słow. Indras, Indrejko, pol. Andrzej NCh) świadczą natomiast o słowackim pochodzeniu nazwisk nosicieli.

Formacje odimienne mogą sugerować nie tylko skąd pochodzili nosiciele antropimów, ale także jaką religię wyznawali. Notowane są między innymi nazwiska od imion cerkiewnych, używanych w kościele prawosławnym, np.: *Gryniew* (< im. wsł. Gryń/Hryń < im. cerk. Gregorij SupS), *Ituchowski* (< im. cerk. Jewtichij > Eutuchij, gr. Eutyches SupS), *Jakutowicz* (< im. Akakij, Akatij, Akat RymNP), *Jewsiejew* (< im. Евсей < im. Евсейвий Pet, RymNP) lub utworzone od imion biblijnych czy hebrajskich, charakterystyczne dla religii narodowej Żydów. W grupie odimiennych nazwisk Żydów są antropimy niederywowane równe imionom zarówno biblijnym, np.: *Aner*, *Boruch*, jak i jidyjskim, np.: *Ber*, *Hirsch*, *Lajzer*. Żydzi przejmowali imiona od otaczających narodów, więc pewna grupa nazwisk odimiennych powstała na bazie imion niemieckich lub innych. Wśród formacji odimiennych występują nazwiska pochodne od imion, które w swojej strukturze zawierają sufiksy hebrajskie: *-on*, np. *Defon* lub deminutywny sufiks *-i*, znany w starej hebrajszczyźnie oraz języku aramejskim, który jest ponadto sufiksem zaimkowym dla oznaczenia formy ‘mój syn’, a także ‘mój synu’, np.: *Lewi* (< im. hebr. Lew IŻ). Są też formy z sufiksem *-el*, mającym w nazewnictwie żydowskim różne pochodzenie, np.: może być kojarzony z niemieckim sufiksem *-el* i tworzyć formy zdrobniałe, np.: *Ebel* (< im. Albrecht, Abraham Gug), *Gecel* (< im. Gec IŻ) lub w nazwiskach Żydów pochodzących z Wileńszczyzny łączyć się z litewskim sufiksem *-elis* [Abramowicz, 2003, s. 11–12]. Występuje ponadto grupa nazwisk derywowanych sufiksami słowiańskimi od imion hebrajskich, czego przykładem jest formacja *Henczka* (< im. hebr. Heńcza, Hencza IŻ).

Nazwiska od imion niemieckich, wskazujące na niemieckie pochodzenie, to m.in.: *Ebert* (< im. Eberhard Got), *Dytri* (wysokoniemiecka skrócona forma im. Dietrich, które jest odpowiednikiem goc. im. Teodoryk Fros). Pewne antropimy odimienne, jak np. *Janke*, *Janitz* (< im. Jan NCh) są świadectwem germanizacji formacji polskich.

Obcojęzyczne antropimy piotrkowskie to także formacje odapelatywne. Należy do nich m.in. nazwisko *Ajdukowski*, mające w swej podstawie apelatyw (h)ajduk, z kresowym opuszczeniem nagłosowego *h* (w znaczeniu ‘żołnierz pie-

choty węgierskiej, służący na dworach magnackich' SXVI) oraz inne nazwiska, w których widoczne są językowe wpływy:

a) rosyjskie: *Baryn* (< ap. ros. барин 'pan, dziedzic' SRP), *Bojarin* (< ap. bojar, bojarz, bojarzyn 'szlachcic z terenu Rusi i Litwy' SW, z rus. realizacją $rz > r$, $ry > ri$), *Gibel* (< ap. ros. гибель 'zguba, zagłada, zatracenie' SRP);

b) białoruskie: *Hałaj* (< ap. brus. халуї 'sługa, lokaj' TSBM);

c) litewskie: *Jodko* (< lit. juodis 'czarny' SG), *Korpas* (< lit. karpys 'kto strzyże', karpis 'karp' LVKŽ), *Łaguna* (< ap. lāginti 'namawiać, zaciekawiać' NmPol);

d) czeskie: *Hork* (< czes. horky 'gorący', hořky 'gorzki' RymNP), *Kluk* (< czes. kluk 'chłopiec, pachole, człowiek lekkomyślny, swawolny' RymNP), *Kotarbiński* (< czes. kotrba 'ciemie, ciemięga', psł. *kotrba 'kudłaty łeb' SES);

e) niemieckie: *Bauer* (< ap. niem. Bauer 'chłop, wieśniak' SNP), *Braun* (< niem. braun 'brązowy' SNP), *Diner* (< ap. niem. Diener 'sługa' SNP), *Dryling* (< ap. niem. Drilling 'trójlufka, trojak', 'trojaczki' PSNP), *Dryll* (< ap. niem. Drill 'ćwiczenie, musztra, tresura, rygor' PSNP), *Freud* (< ap. niem. Freund 'przyjaciół' PSNP), *Jünger* (< niem. jünger 'młodszy' LT);

f) jidysz: *Fraj* (< ap. jid. fraj, niem. frei 'wolny, uwolniony' DudJW), *Klug* (< ap. jid. klug, niem. klug 'rozsądny, roztropny, mądry' DudJW), *Lik* (< ap. jid. like 'zaciemnienie, zaćmienie' DudJW), *Lejm* (< ap. jid. lejm, niem. Lehm 'gлина' DudJW);

g) greckie: *Kart* (< gr. karteros 'silny, mocny' Pet).

O wieloetniczności mieszkańców dawnego Piotrkowa świadczą zróżnicowane typy strukturalne nazwisk, należące do różnych systemów nazewniczych. Na wschodniosłowiański źródłosłów wskazują w materiale piotrkowskim nazwiska z sufiksem *-in*, np. *Czerakin*, *Gawrin*, *-(en)ko*, pierwotnie o charakterze deminutywnym, następnie patronimicznym, np. *Czernenko* (< ap. ros. чёрный 'czarny' SRP), *Ignatzenko* (< im. ros. Игнат, Игнатий Pet), *Fukienko* (< im. ros. Фокан, Фокуей < im. Фока Pet), rosyjski sufiks *-ow*, np. *Amfilow* (< im. ros. Амфил Pet), *Gawriłow* (< im. ros. Гавриил, Гаврило Pet), i *-ew*, np. *Bielajew* (< ap. ros. белый 'biały' SRP), *Gardiejew* (< im. ros. Гордей, Гордий Pet), *Grigoriew* (< im. ros. Григорий Pet). Charakterystyczne są typowe rosyjskie odczestwa, np. *Aleksiejewicz* (< im. Алексей Pet).

Spośród bardzo różnorodnych i bogatych typów strukturalnych nazwisk żydowskich jako charakterystyczne należy wymienić formacje patronimiczne, które tworzone były najczęściej pod wpływem antroponimii niemieckiej i słowiańskiej. Oprócz słowiańskich struktur patronimicznych, np. z sufiksem *-ewicz* / *-owicz*,

np. *Anszlewicz* (< im. hebr. Anszel IŻ), *Chajewicz* (< im. hebr. Chaj, Chaja IŻ), *Efroimowicz* (< im. hebr. Efroim, Efraim IŻ), *Lajzerowicz* (< im. bibl. Lazar, Eleazar, Eliezer, pol. Łazarz AbrS), w nazwiskach piotrkowskich częsty typ nazwisk odojcowskich stanowią struktury złożone, compositia patronimiczne o niemieckiej strukturze, z elementem *-son* (< ap. niem. Sohn ‘syn’), np. *Abramson*, *Jacobson*. Zbliżony typ nazwisk tworzą antroponimiczne compositia z elementami *-man* (< ap. niem. Mann ‘człowiek’), np. *Akerman*, *Blikman*; *-baum* (< ap. niem. Baum ‘drzewo’), np. *Birnbaum*, *Ejzenbaum*; *-berg* (< ap. niem. Berg ‘góra’), np. *Ajzenberg*, *Bajnberg*; *-sztejn* (< ap. niem. Stein ‘skała, kamień’), np. *Adelsztejn*, *Birensztejn* oraz inne złożenia. Notowane są też rzadkie formacje patronimiczne, takie jak nazwiska o niemieckim rodowodzie z bałtyckim, północno-niemieckim sufiksem *-t*, np. *Ebert*, *Lubenauert* oraz nowohebrajskim i arabskim sufiksem *-i / -y*, np. *Jacobi* [Abramowicz, 2003, s. 9].

Na niemieckojęzyczny źródłosłów nazwisk piotrkowian wskazują antroponimy urobione sufiksem *-ke*, np.: *Bruszke*, *Dobke*, *Franke* oraz sufiksem *-in*, tworzącym formacje żeńskie o charakterze przynależnościowym od nazwisk w rodzaju męskim, np. *Bauerin* (< n. os. Bauer), *Bertin* (< n. os. Bert), *Gislerin* (< n. os. Gisler).

Nazwiska obce ulegały polonizacji zarówno pod względem fonetycznym, jak i graficznym czy strukturalnym. Obce nazwy tylko w nielicznych wypadkach zachowywały oryginalną pisownię. Zazwyczaj były dostosowywane do polszczyzny. Różne etapy przyswojenia do języka polskiego obrazuje forma nazwy, w jakiej została zapisana, czego przykładem może być nazwa *Drewitz*, notowana jako *Drewitz*, *Drebitz*, *Drewicz* i *Drzewicz* lub nazwa *Deutsch* zapisana jako *Deutsch*, *Daitz*, *Dejcz*, *Dajcz*. Najczęściej jest to fonetyczny zapis obco brzmiących nazwisk. Nie można wykluczyć pomyłek skryptora, który zapisywał nazwę tak, jak ją słyszał. Głoski obco brzmiące, pisane w oryginalnej grafii nieznanymi polszczyźnie znakami graficznymi, zastępowano podobnie brzmiącymi rodzimymi głoskami, stosując w zapisie polskie znaki graficzne. Szczególnie jest to widoczne w nazwiskach niemieckojęzycznych, w których m. in. różnie wymawiano dyftongi, co potwierdza grafia nazwisk. Adaptacji ulegały także nazwy o wschodniosłowiańskim źródłosłowie. Procesy adaptacyjne poświadczają następujące przykłady: *Charaziak* < im. ukr. Harasym GSNP: dźwięczne *h* > bezdźwięczne *ch*, udźwięcznienie *s* > *z*; n. os. *Cheldwajn* < Cheld < ap. niem. Geld ‘pieniądze’ SNP: zamiana *g* > *h* (geld – held), dźwięczne *h* > bezdźwięczne *ch*; n. os. *Chołubski* < ap. ukr. hołub ‘gołąb’ RymNP: dźwięczne *h* > bezdźwięczne *ch*, zachowanie *-u-*; n. os. *Firszt* < ap. niem. Fürst ‘książe’ LT: *ü* > *i*, *rst* > *rszt*; n. os. *Estrajcher* < n. etn. Österreicher ‘Austriak’ PSNP: *öster* >

ester, *rr* > *r*, *ei* < *aj*; n. os. *Ejchel* / *Ajchel* < śrwniem. *Eichel* ‘zoładź’ Lex: *ei* > *ej*, *ei* > *aj*; n. os. *Dorzyng* < niem. n. os. *Döring* Got: *ō* > *o*, *r + i* > *rz + y*; tu też suf. niem. *-ing* > *-yng*.

Polonizacja obcych antroponimów pod względem strukturalnym polegała m.in. na przybieraniu przez nazwiska żeńskie do obcej podstawy nazwotwórczej słowiańskiego sufiksu przynależnościowego *-owa*, *-ówna*, np.: *Drewitzowa* < *Drewitz*, *Ehrenbergowa* < *Ehrenberg*, *Dytrychówna* < *Ditrych*, *Dytrych*. Ten proces zachodził w niemieckich, ale też w żydowskich nazwiskach kobiet, np.: *Leimanowa* < *Leiman*, *Lejmanówna* < *Lejman*.

Stosunek piotrkowian do przybyszów z obcych stron nie zawsze był pozytywny. Wyrazem tego są antroponimy formalnie równe apelatywom, które w sposób lekceważący, złośliwy określały osoby obcego pochodzenia, zwłaszcza Niemców, np.: *Dajczer* (< ap. *dajczer* ‘niemiaszek, skąpiec’ SW), *Fryc* (< ap. *fryc* ‘pogardliwie Niemiec’ SGP), *Flukiewicz* (< n. os. *Fluk* < gw. *fluk* ‘pogardliwie Niemiec’ SGP).

Analiza niepolskich nazwisk piotrkowian potwierdza informacje historyczne o wielonarodowościowym charakterze XIX-wiecznego miasta. Wynika z niej, że osiedlała się w Piotrkowie ludność obcego pochodzenia, głównie Żydzi, Niemcy i Rosjanie. Nazwiska są niejednokrotnie świadectwem wędrówek ludzi, którzy kiedyś byli mieszkańcami Piotrkowa.

Zebrany materiał antroponimiczny jest bardzo zróżnicowany, tak pod względem etymologicznym, jak i strukturalnym. Z antroponimu można wyczytać jaką drogę przebył człowiek. Pewna grupa nazw wskazuje na pochodzenie podstawy derywacyjnej z języka innego niż polski i dostosowanie do systemu jidysz. W tak zmienionej formie, trafiając na grunt polski, antroponimy ulegały adaptacji do polskiego systemu językowego. Istnieje dość liczna grupa nazw z krajów niemieckojęzycznych, w tym z Prus Wschodnich i Prus Zachodnich. Niektóre antroponimy mają wyraźnie wschodniosłowiański źródłosłów. W nazwiskach są ponadto ślady czeskie czy słowackie. Doszukać można się też antroponimów o włoskim rodowodzie, choć źródła historyczne dotyczące Piotrkowa nie wspominają o przybyszach z Włoch. Wymienić tu można takie nazwy jak *Caspari*, *Brunelli* czy *Boretti*. Ta ostatnia jest nazwiskiem, jakie nosił Józef Boretti, włoski budowniczy i architekt działający w Polsce, przybyły do Warszawy w 1787 roku, za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Antroponimy piotrkowian z XIX i początków XX wieku są odzwierciedleniem przenikania się różnych systemów językowych, w tym nazwotwórczych, współwystępujących w danym czasie na ziemi piotrkowskiej, a także świadec-

twem wzajemnego oddziaływania wielu kultur. Nazwiska te są cennym źródłem do analizy etnolingwistycznej i kulturowej badanego regionu.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

- AbrS – ABRAMOWICZ Zofia, 2003, Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- AtlŚw – Popularny atlas świata, 1991, Warszawa; Europa. Atlas samochodowy, 2001–2002, GeoGraphic Publishers, München.
- DudJW – Duden Taschenbücher, Jiddisches Wörterbuch, durchgesehene Auflage von Ronald Löttsch, Dudenverlag Mannheim, Leipzig–Wien–Zürich 1992.
- Fros – FROS Henryk, SOWA Franciszek, 1997–2007, Księga imion i świętych, t. 1–6, Wydawnictwo WAM. Księga Jezuici, Kraków.
- Got – GOTTSCHALD Max, 2006, Deutsche Namenkunde, mit einer Einführung in die Familiennamenkunde von Rudolf Schützeichel 6., durchgesehene und bibliographisch aktualisierte Ausflage, Walter de Gruyter GmbH, Berlin–New York.
- GSNP – GALA Sławomir, 1997, Słownik nazwisk i przydomków ludności ziemi piotrkowskiej, Wydawnictwo Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków Trybunalski–Łódź.
- Gug – GUGGENHEIMER Eva, GUGGENHEIMER Heinrich, Etymologisches Lexikon der jüdischen Familiennamen, WS – Druckerei Werner Schaubruch, 1996, München–New Providence–London–Paris.
- IŻ – KOŚKA Lidia, red., 2002, Imiona przez Żydów polskich używane, Austeria, Kraków.
- Lex – LEXERES Matthias, 1964, Mittelhochdeutsches Wörterbuch, 31. Aufl., Dudenverlag, Leipzig.
- LLKŽ – KALĒDA Algis, KALĒDIĒNE Barbara, NIEDZVIECKA Marija, 1991, Lietuvių – lenkų kalbų žodynas, Mokslo ir enciklopedijų l-kla, Vilnius.
- LVKŽ – KUZAVINIS Kazimieras, SAVUKYNAS Bronys, 1994, Lietuvių vardų kilmės žodynas, Mokslo ir enciklopedijų l-kla, Vilnius.
- LT – WALEWSKI Stanisław, opr., 1979, Langenscheidts Taschenwörterbuch. Kieszonkowy słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski, Berlin–Monachium–Wiedeń–Zurych–Nowy Jork, Langenscheidts.

- NCh – MALEC Maria, opr., 1995, Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego, SEMot 2, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- NEtn – SUPRANOWICZ Elżbieta, opr., 1997, Nazwy osobowe pochodzące od etników, SEMot 4, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- NG – KLIMEK Zygmunt, opr., 1997, Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego, SEMot 5, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- NLat – SZYMOWA Janina, opr., 2002, Łacińskie odapelatywne nazwy osobowe. Próba objaśnienia, Suplement SEMot 7, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków, s. 43–83.
- NmPol – Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany, 1996–2013, t. 1–7 red. Kazimierz Rymut, t. 8–9 red. Kazimierz Rymut, Barbara Czopek-Kopciuch, Wydawnictwo IJP PAN, Kraków.
- Pet – PIETROWSKIJ Nikołaj Aleksandrowicz, 2000, Słownik ruskich licznych imien, Wydawnictwo Astrel, Moskwa.
- RG – VASMER Max, red., 1964–1981, Russisches Geographisches Namenbuch, t. 1–10, Otto Harrassowitz Verlag GmbH, Wiesbaden.
- RymNP – RYMUT Kazimierz, 1999, Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny, t. 1: A–K, Wydawnictwo IJP PAN, Kraków; 2001, t. 2: L–Ż, Wydawnictwo IJP PAN, Kraków.
- SES – SŁAWSKI Franciszek, 1952, Słownik etymologiczny języka polskiego, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- SEU – VASILJEVIĆ R., red., 1982–1989, Etimologičnij slovník ukrajinśkoji movi, t. 1–3, Naukova dumka, Kiev.
- SG – SULIMERSKI Filip, CHLEBOWSKI Bronisław, WALEWSKI Władysław, red., 1880–1902, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1–15, Druk „Wieku” Nowy Świat, Warszawa.
- SGP – Słownik gwar polskich, 1977–, oprac. Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, t. 1 red. Mieczysław Karaś, od t. 2 red. Jerzy Reichan, od t. 6 red. Joanna Okoniowa, Wydawnictwo IJP PAN, Kraków.
- SRP – MIROWICZ Anatol, DULEWICZ Irena, GREK-PABIS Iryda, MARYNIAK Irena, 1970, Wielki słownik rosyjsko-polski, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Wydawnictwo Sowietskaja Encyklopedia, Warszawa–Moskwa.
- SupS – SUPERANSKAJA Aleksandra, 2005, Słownik russkich imion, Wydawnictwo Eksmo, Moskwa.

- SW – KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Adam, NIEDŹWIEDZKI Władysław, red., 1900–1927, Słownik języka polskiego (tzw. warszawski), t. 1–8, Drukarnia E. Lubowskiego i S-ki, Warszawa.
- SNP – PIPEREK Jan, 2013, Wielki słownik niemiecko-polski, t. 1–2, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.
- SJP – SZYMCZAK Mieczysław, red., 1992, Słownik języka polskiego, t. 1–3, PWN, Warszawa.
- SŁPP – PLEZIA Marian, red., 1959–1979, Słownik łacińsko-polski, t. 1–5, PWN, Warszawa.
- TSBM – SUDNIK Mihail Ramanavič, KRYŪKO Mikalaj Nilavič., red., 1996, Tłumaczalny słownik białaruskaj mowy, Białaruskaja entsyklapedyja imiia Petrusiia Brovki, Minsk.

BIBLIOGRAFIA

- ABRAMOWICZ Zofia, 2003, Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- BARANOWSKI Bohdan, red., 1989, Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- GALA Sławomir, 1979, Słowotwórstwo nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego, „Studia Językoznawcze”, IV, s. 43–87.
- GALA Sławomir, 1997, Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej, Wydawnictwo Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków Trybunalski–Łódź.
- GALA Sławomir, PIOTROWICZ Elżbieta, 2001, Nazwiska historyczne piotrkowian, Wydawnictwo ŁTN, Łódź.
- GAŚSIOR Marcin, ORZYŃSKI Jarosław, RATAJSKI Mirosław, 1997, Piotrków Trybunalski i okolice. Przewodnik, Centrum Informacji Turystycznej PTTK, Piotrków Trybunalski.
- GŁOWACKI Piotr, 2010, Życie gospodarcze Piotrkowa Trybunalskiego w latach 1793–1914, Wydawnictwo Biblioteki Piotrkowskiej, Piotrków Trybunalski.
- KEMPA Andrzej, 1997, Szkice trybunalskie – Piotrków Trybunalski, Wydawnictwo Biblioteki Piotrkowskiej, Piotrków Trybunalski.
- KISSON-JASZCZYŃSKI Jerzy, 1993, Prowincjałki: alfabet piotrkowski, Wydawnictwo PTPN, Piotrków Trybunalski.
- KISSON-JASZCZYŃSKI Jerzy, 2008, Piotrcoviana. Opowieści cotygodniowe, Wydawnictwo Lamar, Piotrków Trybunalski.

- PIOTROWICZ Elżbieta, RASZEWSKA-KLIMAS Agnieszka, PACAN-BONAREK Lidia (w druku), Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX–XX wieku, Wydawnictwo ŁTN, Łódź.
- PRZYŁUBSKA-SIATKOWSKA Ewa, 2008, Z Iwanowic na Sorbonę, Wydawnictwo M.M., Warszawa.
- WARCHULIŃSKA Agnieszka, 2012, Piotrków Trybunalski między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939, Wydawnictwo Księży Młyn, Łódź.
- ZIĘTEK Jacek, 2011, Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego, Piotrków Trybunalski: Muzeum, Piotrków Trybunalski.

Agnieszka Raszevska-Klimas

NAZWISKA JAKO ŚWIADECTWO ZRÓŻNICOWANIA ETNICZNEGO MIESZKAŃCÓW PIOTRKOWA TRYBUNALSKIEGO

Streszczenie

Analizowany materiał językowy pochodzi ze *Słownika nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX–XX wieku*, autorstwa E. Piotrowicz, A. Raszevskiej-Klimas i L. Pacan-Bonarek. Ukazana została różnorodność struktur onimicznych uwarunkowana podłożem historyczno-kulturowym. Poprzez pryzmat nazwiska omówiono zróżnicowanie etniczne mieszkańców dawnego Piotrkowa. Dokonano analizy etymologicznej i strukturalnej obcych nazwisk piotrkowian. Na niepolskie pochodzenie antropimów wskazują zarówno podstawy derywacyjne (odetniczne, odmiejscowe, odimienne i odapelatywne), jak i struktura nazwisk. W nazwiskach piotrkowian widoczne są ślady rosyjskie, ukraińskie, białoruskie, łużyckie, pruskie, litewskie, czeskie, słowackie, węgierskie, austriackie, włoskie, jidysz i inne. Obce nazwiska mieszkańców Piotrkowa ulegały różnym procesom adaptacyjnym do polskiego systemu językowego.

THE SURNAMES AS EVIDENCE FOR THE ETHNIC VARIETY OF PIOTRKOW TRYBUNALSKI'S RESIDENTS

Summary

The analysed linguistic material comes from „The Dictionary of the 19th and 20th-century Surnames of Piotrkow and Its Surroundings' Residents” by E. Piotrowicz, A. Raszevska-Klimas and L. Pacan-Bonarek. The variety of onymic structures conditioned to the historical-cultural ground has been presented. The ethnic variety of the town inhabitants is shown through the prism of the surname. The foreign surnames of Piotrkow's inhabitants have undergone an etymological and structural analysis. The derivational bases (ethnic-based, place-based, name-based and appellative-based) as well as the surnames' structures indicate the non-Polish origin of the anthroponyms. In the surnames of Piotrkow's residents there are Russian, Ukrainian, Belarusian, Lusatian, Prussian, Lithuanian, Czech, Slovakian, Hungarian, Austrian, Italian, Yiddish and other traces. The foreign surnames of Piotrkow's residents went through various adaptation processes to the Polish language system.